

Lokalisering van taalmateriaal uit ONW, VMNW en MNW

t.b.v. de Taalbank-
internetapplicatie

Marijke Mooijaart i.s.m. Dirk Geirnaert en Hans Westgeest

INL Working Papers - Taalbank Nederlands 1

Leiden, 2010

1. Ter inleiding

“Op een jonger geslacht rust de taak en de plicht, de niet genoeg te waardeeren bouwstoffen, die in het *Mnl. Wdb.* bedolven liggen, voor de chronologische en topografische studie van het Nederlandsch, voor de dialectologie en woordgeographie, bruikbaar te maken.” Aldus Willem de Vreese, begin vorige eeuw, bij de uitgave van deel X, de Bouwstoffen, van het Middelnederlandsch Woordenboek.¹ Het MNW maakt inmiddels deel uit van de internetapplicatie van de Taalbank Nederlands van het INL, en de mogelijkheid om iets te doen met de secundaire gegevens uit dit woordenboek is weer actueel. Dat geldt onder andere voor de lokaliseringsgegevens, en dan voor alle in de applicatie opgenomen woordenboeken die de periode van voor de standaardisering beschrijven: het Oudnederlands Woordenboek (ONW), het Vroegmiddelnederlands Woordenboek (VMNW) en het Middelnederlandsch Woordenboek (MNW).

Een uniforme lokalisering van alle Oud- en Middelnederlandse citaten in de GTB-applicatie zou de gebruiker veel profijt opleveren. Voor de genoemde woordenboeken is een toewijzing van alle beschreven bronnen aan één van de Nederlandse dialectgebieden / dialectgroepen dus dringend gewenst. Er zitten echter nogal wat haken en ogen aan de uitvoering van deze wens.

Vooraf moet om te beginnen duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen de twee toepassingen die aan het begrip ‘lokalisering’ verbonden kunnen worden:

- a. bepaling van de plaats van herkomst van een document (waar is het geschreven of gedrukt?);
- b. karakterisering van de dialectkenmerken die in een tekst naar voren kunnen komen.

De eerste toepassing, in de eigenlijke opvatting van ‘lokalisering’, leidt tot geografische aanduidingen, van plaats tot kleinere of grotere regio (bijv. Gent, West-Holland, Limburg); de tweede tot de naam van een taal of dialect (Nederlands, Hollands, Oost-Brabants).

Het is duidelijk dat we hier verschillende soorten informatie hebben, die niet zomaar op een hoop gegooid kunnen worden. Onder andere dit onderscheid speelt een rol in het ontwerpen van een systeem van markering waardoor de citaten van ONW, VMNW en MNW gecombineerd voor taalgeografisch onderzoek opgevraagd zouden kunnen worden.

Op voorhand moeten we het voorbehoud vermelden dat onze voorstellen niet tot een in alle opzichten bevredigende oplossing kunnen leiden. We hebben immers te maken met historisch materiaal, waarvan niet altijd alle gegevens bekend zijn, én met historische woordenboeken die in verschillende periodes zijn vervaardigd en verschillende lexicografische methoden hebben gehanteerd.

We hopen echter wel een eenvoudig praktisch doel te bereiken, namelijk de gebruiker een eerste hulpmiddel te bieden om een globale dialectische indeling in het woordenboekmateriaal te maken.

2. Verschillen tussen de lokaliseringsmethoden in ONW, VMNW en MNW

2.1. Verschillen in lokaliseringsmethoden

In het ONW, dat het Nederlands tot 1200 beschrijft, heeft de lokalisering al in de beginfase van het project een cruciale rol gespeeld, toen bepaald moest worden wat tot het Oudnederlands gerekend kon worden. Het dialectbeeld van het Nederlands is voor die periode allerminst scherp (zie bijv. Quak in Van den Toorn e.a. (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse Taal* (1997: 37)), en toewijzing van een tekst aan een bepaalde plaats of regio als plaats van vervaardiging is dan ook zelden vanzelfsprekend. Voor zover de teksten afkomstig zijn uit het *Corpus-Gysseling* (reeks II, dl. 1: 1-282), zijn diens lokaliseringsmerendeels overgenomen (zie verder de Inleiding op het ONW: Schoonheim 2009); deze zijn zowel op taalkundige als op externe criteria gebaseerd. Aanvullend

¹ [Willem de Vreese,] ‘Ter toelichting’ (1927) in MNW deel X, Tekstkritiek en bouwstoffen, dl. 1, 1927-1941, p. viii.

materiaal werd door deskundigen beoordeeld en ook daarbij speelden beide soorten criteria een rol, d.w.z. dat zowel een aannemelijke overleveringsgeschiedenis als taalkenmerken de uiteindelijke toewijzing aan een plaats of streek bepaalden. Zo is de 12de-eeuwse *Mittelfränkische Reimbibel* toegevoegd aan het bronnenmateriaal met als lokalisering “Werden, Essen?”, omdat dit de waarschijnlijke plaatsen van vervaardiging van het handschrift zijn die in het toenmalige overgangsgebied tussen Nederlands en Duits liggen, en omdat de tekst een aantal Nederfrankische en Nederrijnse elementen bevat. Zie voor deze tekst Klein (2003: 24-43) en in het algemeen de uitgebreide toelichting en overwegingen door kenners van de Oudnederlandse bronteksten en dialecten in Pijnenburg e.a. (red.) (2003).

Een bijzondere plaats nemen de toponiemen in. Dit taal­materiaal is enerzijds bij uitstek plaatsgebonden: de naam is doorgaans gegeven in de taal die in de benoemde plaats gesproken werd en weerspiegelt die ook later nog, zeker wat het lexicon betreft. Anderzijds volgen namen lang niet altijd de reguliere klankwijzigingen en vertonen ze juist onregelmatige ontwikkelingen. Toponiemen zijn daarom buiten de algemene lokalisering in de internetapplicatie van de historische woordenboeken gebleven. Wel wordt in de artikelen bij elk toponiem aangegeven op welke huidige lokatie het betrekking heeft, met minstens de vermelding van de huidige provincie.

Er is voor het ONW geen overkoepelende indeling gehanteerd. De lokaliseringen zijn zo specifiek als mogelijk was, maar soms slechts globaal, en lopen van plaatsen als Egmond, Ieper en Sint-Omaars, naar grotere gebieden als Holland/Utrecht of Noord-Nederrijn. Noord-Frankrijk verdient als lokalisering een aparte vermelding. Hierin worden begrepen zowel het Frans-Vlaamse taalgebied als streken elders in het huidige Noord-Frankrijk waar men o.a. reconstructies uit het Oudfrans (via het FEW, Wartburgs etymologisch woordenboek van het Frans) en de glossen uit de Lex Salica plaatst.

Voor het VMNW (Inleiding paragraaf 3.2.1, p. XIII - XVI) zijn de indeling en namen voor de gebieden grotendeels bepaald door harde lokaliseringen, nl. die van de plaatsgebonden oorkonden. Dit maakt een vrij zekere en precieze indeling mogelijk, die dan ook op een kaart is vastgelegd (Inleiding p. XVI). De 12 regio's die in het VMNW gehanteerd worden zijn: Holland-West, Holland-Oost, Utrecht, Oost-Nederland, Zeeland, Brabant-Noord, Nederrijn, West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Brabant-West, Brabant-Oost, Limburg. Men bedenke wel dat met name in de oostelijke regio's nog erg weinig documenten overgeleverd zijn uit de 13de eeuw, waardoor de grenzen daar makkelijker getrokken konden worden.

De literaire teksten in het VMNW zijn in de zo ingedeelde regio's ingepast op grond van hun taalkenmerken. Waarschijnlijk echter zijn de extra-linguïstische kenmerken van de desbetreffende handschriften niet strijdig met deze indeling. Men volgt ook hier de lokaliseringen en indelingen die Maurits Gysseling in zijn *Corpus*-uitgaven hanteert.

Het VMNW doet dus geen rechtstreekse uitspraken over de taalkenmerken van de teksten, maar geeft alleen de plaats of streek van herkomst aan. Uiteraard met de implicatie dat daaruit de dialectkenmerken van de tekst uit af te leiden zijn, of zouden kunnen zijn.

Voor informatie over de herkomst of dialectkleur van MNW-citaten kan men in de Bouwstoffen terecht. Een strikte indeling naar herkomst is echter niet mogelijk omdat de teksten niet op die manier onderzocht zijn, d.w.z. er zijn niet vooraf afspraken gemaakt over hoe het taalgebied in dialectregio's ingedeeld is, en wat de criteria voor toewijzing zijn. In de Bouwstoffen wordt bij gedrukte werken meestal de plaats van uitgave genoemd, maar die zegt niet per se iets over de herkomst van de tekst zelf, en dus over de taalkenmerken. Bij ambtelijk materiaal, al of niet uitgegeven, wordt in de beschrijving meestal vermeld op welke kanselarij het stuk betrekking heeft, of van welk schrijfcentrum het afkomstig is, maar vaak ook niet.

Wel is er, steeds vetgedrukt, een aanduiding van het dialect waar de tekst kenmerken van vertoont, met een enkele uitzondering.² Bij literaire handschriften wordt (naast de bewaarplaats, die niet relevant is voor de dialectkenmerken) vaak zelfs uitsluitend het dialect genoemd. De

² Een dialectaanduiding ontbreekt bijvoorbeeld bij document 280 (Costumen van Sybecarspel), om onduidelijke redenen, en bij 880 (Marieken van Nijmegen, ed. Van Vloten), omdat men dit een onbetrouwbare uitgave achtte.

toekenning van een dialect aan een tekst is vaak onzeker en enigszins impressionistisch, o.a. door meeweging van taalkenmerken van zowel origineel als afschrift.

Voor zover ons bekend wordt er in het MNW geen verantwoording afgelegd van de lokaliseringcriteria (in dit geval criteria voor toewijzing aan een dialect), afgezien van de opmerkingen van Lieftinck in dl. 2 van de Bouwstoffen (zie verder). Verder is er verschil tussen De Vreese (A-F) en Lieftinck (G-Z) wat uitgebreidheid betreft; de laatste noemt zijn lokaliseringen overigens zelf “niet meer dan een voorlopige oriëntatie” (Bouwstoffen Dl. 2, 1952, p. IX-X).³ Lieftinck wijst er verder op dat het dialectgeografisch onderzoek in de periode tussen het werk van De Vreese en dat van hem natuurlijk vooruitgang heeft geboekt. Dat geldt niet minder voor de periode tussen Lieftinck en 2010. M.a.w.: recent onderzoek zou mogelijk een deel (of veel?) van de lokaliseringen uit de Bouwstoffen corrigeren.

2.2. Dialectgrenzen zijn onzeker en veranderlijk

De dialectgrenzen van de Oudnederlandse periode, zowel aan de buitengrenzen van het gebied als intern, zijn zoals gezegd hoogst onzeker. Ze zullen ook zijn verschoven, net als die van de 13de eeuw (zie bijv. Willemys in Van den Toorn (red.) 1997: 175). Bij de onzekerheid speelt ook een rol dat de overlevering per taalfase heel verschillend is: zeer beperkt en onregelmatig verspreid in het Oudnederlands, redelijk in het zuidwesten en afwezig of karig in het noordoosten in het Vroegmiddelnederlands, en ruimer en regelmatig verspreid in het Middelnederlands van de 14de eeuw en later.

Om deze redenen is bijvoorbeeld de VMNW-indeling (VMNW Inleiding p. XIV- XVI) niet noodzakelijk geldig voor de eerdere Oudnederlandse, noch voor de latere Middelnederlandse periode.

2.3. Terminologie is niet uniform

Het ONW hanteert geen regiobenamingen. De benamingen van regio's in het VMNW hebben een voor dat werk precies bepaalde betekenis (zie verklaring in Inleiding VMNW p. XV). Daarin worden de regionamen gekoppeld aan schrijfcentra die Gysseling heeft vermeld bij de documenten uit zijn corpus ambtelijke teksten, en aan de (waarschijnlijke) herkomst van de literaire teksten, eveneens doorgaans zo door Gysseling bepaald. Zo wordt onder het kopje “Zeeland” vermeld:

Schrijfcentra: Biezellinge, Krabbendijke, Middelburg, Noorddijk (= Wissekerke),
Putten, Schouwen, Voorne, Zeeland en Zieriksee.
Literaire teksten: geen. (Inleiding VMNW p. XIV).

Bij de indeling spelen ook literaire teksten een rol. Brabant is mede daarom ingedeeld in drie regio's, waarvan bijv. Brabant-West zes literaire werken herbergt, zoals het Luikse Diatessaron (p. XV).

De plaats- en regionamen die bij de dialectbenamingen van de MNW-Bouwstoffen horen, en de plaatsen van vervaardiging of uitgave die daar als plaats van herkomst worden genoemd, vormen een veel breder scala van informatietypen. Het is daarbij niet altijd duidelijk wat exact onder een bepaalde regio of een bepaald dialect begrepen wordt, bijv. wanneer van een handschrift van Bouwstoffen tekst 586 gezegd wordt “wsch. geschreven aan de Oostgrens van het Nederfrankisch” of bij de typering “Noordmiddelnederlandsch” van een Leids cartularium (Bouwstoffen tekst 160 nr. 4).

³ In het Supplement bij het Middelnederlandsch Handwoordenboek (Suppl. Mnl. Hwdb. 1983) bestaat ook een grote diversiteit, maar daar lijkt die wat meer gestandaardiseerd. Er wordt geen verantwoording van een indeling gegeven, maar blijkens de afkortingenlijst en de toelichting daarbij (p. xix-xx) wordt een (in principe onbeperkt) aantal aanduidingen als “brabants, hollands, maastrichts, gronings” gehanteerd, die weer met windrichtingaanduidingen gespecificeerd kunnen worden (“oostgelders, noordoostmiddelnederlands”).

Verder verwijzen de termen in het MNW niet alleen naar dialecten van regio's en plaatsen in het Nederlandse taalgebied, maar ook naar dialecten en talen daarbuiten: Fries, Frans, Latijn. Ook worden dialectkenmerken en combinaties ervan in allerlei gradaties genoemd, zoals: (sterk/lichtelijk)... gekleurd, doorspekt met ..., met specifieke ... kenmerken, weinig geprononceerd, enigszins verhollandst, vertaald uit ...).⁴ Ten slotte bevat de MNW-tekst andersoortige gegevens, zoals over chronologie (bijv. archaïsmen, gemoderniseerd), standaardisering, stijlregister (bijv. kanselarijtaal, volkstaal, spreektaal) etc., die niet altijd van de lokalisering los gezien kunnen worden.

2.4. Problematische oostgrens

De overgang tussen het Nederlandse en Duitse taalgebied is geleidelijk en de scheidslijnen die dialectologen trekken (als ze dat al doen) kunnen per persoon verschillen. Er zijn ook niet altijd dezelfde benamingen voor gehanteerd. Het zal dus problematisch zijn om zonder grondige studie van de bronnen en de omvangrijke dialectgeografische literatuur oostelijke ONW- en MNW-teksten aan een nauwkeurig bepaald gebied toe te schrijven.

2.5 Conclusie:

De lokaliseringen (in ruime zin) uit ONW, MNW en VMNW zijn niet *gedetailleerd* in één systeem onder te brengen zonder de aard van de informatie uit deze woordenboeken geweld aan te doen.

3. Voorstel voor een aanpak

3.1 Nogmaals: plaats van herkomst of dialect?

Allereerst moet er een oplossing gezocht worden voor de kwestie: geografische aanduiding of dialectaanduiding? Dit onderscheid zou eventueel kunnen blijken in de presentatie van de woordenboekartikelen, door het eerste type steeds als plaats of regio aan te blijven duiden (Gent, West-Holland, Limburg) en het tweede als dialect- of taalnaam (dus met een bijvoeglijk naamwoord): Vlaams, Hollands etc.

Het is echter gebleken, dat geen van de woordenboeken een volkomen eenduidig indelingstype hanteert. Het ONW en het VMNW zijn gemengd: ze noemen geografische aanduidingen, maar die zijn in bepaalde gevallen ook op taalkenmerken gebaseerd; het MNW noemt (in de Bouwstoffen) een dialect, maar daarnaast soms ook een plaats of gebied van herkomst. Een verkorte aanduiding door een label in de applicatie dat zowel dialectnaam als plaatsnaam dekt, is dan nog de beste oplossing.

⁴ Voorbeelden van complexe lokaliseringen in de MNW-Bouwstoffen (letterlijk aangehaald):

- Amsterdam, Zuidhollandsch gekleurd, vooral in den woordenschat, die rijk is aan in zuidelijker gewesten onbekende administratieve, juridische en technische vaktermen; met af en toe ook wel specifiek Zuidnederlandsche taalvormen
- Drenthe, Mengsel van Nederfrankische en Nedersassische taalvormen
- In hoofdzaak Westvlaams met een aantal woorden uit Noordelijker Oostelijker streken
- meer of minder Vlaamsch gekleurd Westmiddelnederlandsch, meer naar den woordenschat, minder naar de taalvormen: de specifiek Westvlaamsche taalvormen zijn maar weinig in getal, de specifiek Brugsche vaktermen daarentegen talrijk., met talrijke vreemde en bastaardwoorden
- Vernederlandscht Overijselsch
- Zuidelijke Nederlanden; Oost-Limburgs met Vlaamsen ondergrond

3.2 Indeling van het Oud- en Middelnederlandse taalgebied buiten de woordenboeken

Bij een indeling willen we aansluiten bij indelingen die in de bestaande onderzoekstraditie gangbaar zijn.

Voor het Oudnederlands kan men wegens ontbreken van voldoende materiaal geen interne indeling maken.⁵ “Het enige dat men op grond van bijvoorbeeld plaatsnamen kan vaststellen is dat aan de kust het Ingweoonse (ook wel Noordzeegermaanse) karakter sterker was dan in het binnenland, terwijl in het oosten de dialecten dichter bij het Oudsaksisch stonden” (Quak in Van den Toorn e.a. (red.) (1997: 37)).

Voor het Middelnederlands wordt doorgaans gewerkt met vijf dialectgroepen: Vlaams, Brabants, Limburgs, Hollands, Oostelijk Middelnederlands. Zie in de eerste plaats Van Loey, *Middelnederlandse Spraakkunst* deel II, Klankleer (ed. 1976, p. 123-129). (Van Loey deel I, *Vormleer*, onderscheidt daarnaast nog Gelders als apart dialect (ed. 1980, p. 96).) De vijf genoemde groepen worden ook gehanteerd in recente handboeken: Janssens en Marynissen (2005, kaart p. 69-70, 77), Van der Wal en Van Bree (2008, 108-126).

Op basis van digitale corpora die eind vorige eeuw zijn aangelegd van het 13de- en 14de- eeuwse Middelnederlands was het mogelijk meer objectieve gegevens te verschaffen over de dialecten. Voor het 13de-eeuws resulteerde het onderzoek o.a. in een klank- en een taalAtlas, resp. Berteloot 1982 en Mooijaart 1992.⁶ In de eerstgenoemde atlas is geen indeling vooraf gemaakt in dialecten; wel worden enkele concluderende opmerkingen gemaakt, m.n. over de relatieve geslotenheid van de Vlaamse en Brabantse taallandschappen (Berteloot 1984:100). In de tweede atlas is wel een indeling gehanteerd, en deze was mede verantwoord door een onderzoek vooraf naar dialectkenmerken uit teksten die op strikt extra-linguïstische criteria aan een plaats van herkomst werden toegewezen. Een statistische berekening van de mate van overeenkomst tussen de taalkenmerken van 56 meetpunten leverde een tweedimensionaal beeld op van vijf dialectgroepen, dat sterk overeenkomt met het beeld van de vijf geografische gebieden West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Brabant, Holland-Utrecht en Limburg (zie voor details Mooijaart 1992:45-48 en Mooijaart en Van der Heijden 1992). Hoe waardevol deze eerste objectieve, niet-impressionistische dialectindeling van het Middelnederlands ook is, ze lijdt aan de beperking van het onevenwichtig overgeleverde materiaal in de 13de eeuw.

Voor het 14de-eeuws is de overlevering al veel beter gespreid: ook het noordoosten is goed vertegenwoordigd. De dissertatie van Rem uit 2003 maakt daarvan gebruik voor lokaliseringsprocedures. In deze studie wordt echter ook geen indeling gegeven. In Van den Toorn e.a. (red.) (1997) wordt de geografische positie van het (Vroeg-) Middelnederlands zeer genuanceerd beschreven, m.n. wat de begrenzing met het Duitse taalgebied betreft (voor het Vroegmiddelnederlands door Pijnenburg e.a., p. 70-74, voor het Laatmiddelnederlands door Willemys, p. 148-159). Een interne dialectindeling wordt voor het Vroegmiddelnederlands niet expliciet gegeven.⁷ Wat het Laatmiddelnederlands betreft, noemt

⁵ Kaartjes zal men dan ook niet aantreffen in beschrijvingen van het Oudnederlands zoals Pijnenburg e.a. (red.) 2003, Quak in Van den Toorn e.a. (red.) 1997 of Schoonheim 2009.

⁶ Het VMNW geeft bij bepaalde woorden met klankvariatie een kaartbeeld volgens de methode Wattel, zie bijvoorbeeld de lemma's *met* (vz.) en *stuk*, en linkt naar de klankkaarten van Berteloot (1984) indien aanwezig (zie bijv. *met*). Voor de kwestie van dialectindeling zijn deze afzonderlijke kaarten echter niet relevant.

⁷ Daarmee is niet gezegd dat men van een eenheidstaal uitgaat: bij de bespreking van diverse taalverschijnselen in het volgende hoofdstuk staan regionale aanduidingen als: in het oosten, Holland, Mlimb., Egmond, Mechelen (deze voorbeelden op p. 98 en 99). Ze zijn ongetwijfeld vooral op de VMNW-lokaliserings gebaseerd. Verder wordt, enigszins afwijkend van / aanvullend bij de VMNW-indeling, bij een bepaald flexieverschijnsel (2/3 persoon praesens indicatief, p. 85), onderscheiden in Zuidoost-Middelnederlands en West-Middelnederlands; bij de regionale woordenschat (p. 130-131) wordt een indeling gemaakt in Zuidoosten, Brabant, Holland-Utrecht en Ingweoons.

Willemyns (p. 180) drie hoofdgroepen: Vlaams, Zeeuws en Hollands voor het westen, Oost-Brabants, Limburgs, Nederrijn en het noordoosten als oostelijke dialectgroepen, en als derde groep daartussen West-Brabants en Utrechts. Bij de bespreking van de kenmerken (p. 182-186) vereenvoudigt hij dit schema (zonder verdere uitleg) tot: Vlaams en Hollands (samen Kustmiddelnederlands), Limburgs en Noord-Oostmiddelnederlands (samen Oost-Middelnederlands) en Brabants. Dit schema komt neer op de oude vijfdeling van Van Loey.

3.3 Indelingen in de applicatie

Om de enorme diversiteit aan ONW-, VMNW- en MNW-lokaliserings in een uniform systeem onder te brengen, zou een zeer eenvoudige overkoepelende GTB-lokalisering kunnen worden ingevoerd, bijvoorbeeld in de vijf algemeen erkende dialectgebieden (of enkele meer), voor alle woordenboeken. De oorspronkelijke lokalisering van de woordenboeken zelf wordt daarbij gehandhaafd en kan daarnaast zo gepresenteerd worden. De gebruiker heeft dan de mogelijkheid van een grove eerste selectie, maar het is tegelijkertijd duidelijk dat men voor preciezere informatie verder moet kijken.

Zoals gezegd is voor het ONW de begrenzing van het taalgebied en de indeling in dialectgroepen zo vaag of onzeker dat de enige praktische mogelijkheid is, die van het Middelnederlands erop toe te passen. Het lokalisingsgebied “Noord-Frankrijk” zou, ook al wegens de bijzondere aard van de bronnen, apart genomen moeten worden. De enkele plaatsen in Frans-Vlaanderen zou men bij Vlaanderen kunnen rekenen.⁸

De Nederrijnse regio als overgangsgebied tussen Duits en Nederlands is problematisch; het is onbevredigend deze bij Limburg of Gelderland (Noord-Oost-Nederland) aan te laten sluiten. Ook omdat de drie woordenboeken dit gebied / dit dialect onderscheiden, wordt het Nederrijnse gebied aan de vijf hoofdregio's toegevoegd. Verder wordt het Fries in een enkel geval als lokalisering opgenomen in ONW en MNW (overigens vanuit verschillende motivaties). Het betreft steeds het gebied van de huidige provincie Friesland. Om praktische redenen nemen we deze aanduiding ook op.

Het voorgaande brengt ons ertoe om een indeling in zes regio's/dialectgroepen (Holland-Utrecht, Vlaanderen, Brabant, Limburg, Noord-Oost-Nederland, Nederrijn) plus twee andere gebieden/dialecten van buiten ons taalgebied (Noord-Frankrijk, Friesland) toe te passen op de ONW-, VMNW- en MNW-citaten; er komen dan acht labels. Alle soorten factoren die op een of andere manier bepalend kunnen zijn voor het dialect worden dan door dit label samengevat.

Ter concretisering volgt hier de uitwerking voor de drie woordenboeken.

ONW: Het ONW met zijn grote diversiteit aan lokaliseringen krijgt bij elk citaat naast de eigen lokalisering een van de acht labels. Dat zijn dan ook de gebieden waarop men kan zoeken.

GTB-applicatie, hoofdregio's

HOL - Holland

VLA - Vlaanderen

BRA - Brabant

LIM- Limburg

NON- Noord-Oost-Nederland

NER- Nederrijn

NFR

FRI

ONW-plaatsen en -regio's (hieronder voorbeelden, geen volledige opsomming)

Egmond, Holland/Utrecht, Naaldwijk

Ieper, Noord-Frankrijk, Calais

Brabant-Noord, Brabant-West, Brabant-Oost

Luik, prov. Limburg

Toornwerd, Werden, Essen?, prov. Overijssel

Zuid-Nederrijn, Noord-Nederrijn

Noord-Frankrijk (materiaal uit Lex Salica en FEW, materiaal uit streken in huidig Noord-Frankrijk)

Britsum, Groningen (Psalmglossen)

⁸ Het bezwaar is dan wel dat de vele in die regio thuishorende toponiemen in de artikelen bij “Noord-Frankrijk” zijn ingedeeld.

VMNW: Het VMNW behoudt in de presentatie de huidige verdeling in plaats/subregio/regio, en op deze VMNW-indeling kan men ook afzonderlijk zoeken. Maar aan die lokalisering wordt ook de grovere indeling in zes regio's gehecht. Dit gebeurt volgens onderstaand overzicht. Op deze zes regio's kan men eveneens zoeken.

GTB-applicatie, hoofdregio's	VMNW-regio's
HOL - Holland	Holland-Oost, Holland-West, Utrecht
VLA - Vlaanderen	West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Zeeland
BRA - Brabant	Brabant-Noord, Brabant-West, Brabant-Oost
LIM- Limburg	Limburg
NON- Noord-Oost-Nederland	Oost-Nederland
NER- Nederrijn	Nederrijn

MNW: In het MNW krijgen de citaten een van de zes dialectaanduidingen: Hollands, Vlaams, etc.; Deze labels zijn in eerste instantie gebaseerd op de vetgedrukte dialectaanduidingen bij de titels in de Bouwstoffen (steeds adjectieven), maar ook relevante herkomstnamen worden gehonoreerd. Vaak overlappen deze elkaar wat geografie betreft.

GTB-applicatie, dialectgroepen	MNW-dialecten/-plaatsen en -regio's (hieronder voorbeelden, geen volledige opsomming)
HOL- Hollands	Hollands (Noord-Hollands, Zuid-Hollands, West-Fries), Utrechts; Amersfoort, Leiden
VLA- Vlaams	Vlaams (Oost-Vlaams, West-Vlaams), Zeeuws; Ieper, Middelburg
BRA- Brabants	Brabants; Leuven, Antwerpen
LIM- Limburgs	Limburgs; Valkenburg, Maaseik
NON- Noord-Oost-Nederlands	Gronings, Drents, Overijssels, Gelders, dialect van grensstreek, Saksisch; Groningen, Steenwijk
NER- Nederrijns	Nederrijns, Kleefs; Kleef, Keulen
FRI	Leeuwarden, Bolsward

Combinaties, overkoepelingen, niet-Nederlands

Als in het ONW of in de MNW-Bouwstoffen meerdere dialecten of plaatsen worden genoemd bij eenzelfde bron, of als het dialect dat de Bouwstoffen noemt overkoepelend is (zoals West-Middelnederlands), worden meerdere labels toegekend. Bij het noemen van meer dialecten is weliswaar vaak sprake van een overwegend kenmerk met nevenkenmerken (bijv. "Brabantsch, Westvlaamsch gekleurd"), maar vaak ook niet. Vandaar de keuze om alle genoemde dialecten en geografische aanduidingen te honoreren bij de indeling. Overkoepelende aanduidingen uit het MNW worden door combinaties vervangen:

- Noordnederlands > Hollands – Noord-Oost-Nederlands.
- Zuidnederlands > Vlaams – Brabants – Limburgs.
- Westelijk Middelnederlands > Hollands – Vlaams – Brabants.
- Westelijk Zuidnederlands > Vlaams – Brabants.
- Alleen voor het MNW: Het label BRN (Bovenregionaal Nederlands) wordt gebruikt als er alleen maar "Nederlandsch" staat en men dus blijkbaar geen dialect aan kon wijzen (bijv. Bouwstoffen 355 sub 984, 979 (id 981)), en voor de expliciete aanduiding van algemeen-Nederlandse, dus bovenregionale, (schrijf)taal.

Aanduidingen van andere talen in het MNW (Latijn of Frans, waarin Nederlandse woorden voorkomen, of Duits in diverse toepassingen) worden verder als niet relevant genegeerd.

Literatuur

- Berteloot, Amand (1984). Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands. Deel I, Tekst, deel II, Platen. Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. www.dbnl.org.
- Corpus-Gysseling: Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)* (1977-1987). Uitgegeven door Maurits Gysseling, m.m.v. en van woordindices voorzien door Willy Pijnenburg. Reeks I, Ambtelijke bescheiden. Reeks II. Literaire handschriften. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Janssens, Guy en Ann Marynissen (2005). *Het Nederlands vroeger en nu*. 2de druk, Leuven / Voorburg: Acco.
- Klein, Thomas (2003). 'Althochdeutsch und Altniederländisch'. In: Pijnenburg e.a. (red.) 2003, pp. 19-76.
- Loey, A. van (1976-1980). *Middelnederlandse Spraakkunst*. I, Vormleer. 9de druk, 1980. II, Klankleer. 7de, herziene druk, 1976. Groningen: Wolters-Noordhof.
- MNW: *Middelnederlandsch Woordenboek*. Red. E. Verwijs en J. Verdam. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1885-1952. Ook in: Taalbank Nederlands, www.inl.nl (algemeen) , <http://gtb.inl.nl/> (applicatie), 2009.
- Mooijaart, M.A. (1992). *Atlas van Vroegmiddelnederlandse Taalvarianten*. Utrecht: LED. www.dbnl.org.
- Mooijaart, Marijke en Peter van der Heijden (1992). 'Linguïstische en geografische afstand in dertiende-eeuws Middelnederlands'. In: *Taal en Tongval XLIV* (1992), 2. p.188-216.
- ONW: *Oudnederlands Woordenboek*. Red. T.H. Schoonheim, K. Louwen, M.A. Mooijaart, W.J.J. Pijnenburg en A. Quak. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie. In: Taalbank Nederlands, www.inl.nl (algemeen), <http://gtb.inl.nl> (applicatie), 2009.
- Pijnenburg, Willy, Arend Quak und Tanneke Schoonheim (red.) (2003). *Quod vulgo dicitur, Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 57*.
- Pijnenburg, Willy J.J. (2003). 'Das altniederländische Wörterbuch', in: Pijnenburg e.a. (red.) 2003, pp. 5-18.
- Rem, Margit (2003). *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340). Naar een lokaliseringprocedure voor het veertiende-eeuwse Middelnederlands*. Amsterdam : Stichting Neerlandistiek VU.
- Schoonheim, Tanneke (2009). Oudnederlands en het Oudnederlands Woordenboek [inleiding internetapplicatie ONW]. <http://gtb.inl.nl>.
- Suppl. Mnl. Hwdb.: Verdam Middelnederlandsch Handwoordenboek, Supplement. Red. J.J. van der Voort van der Kleij. Leiden/Antwerpen: Martinus Nijhoff, 1983.
- Toorn, M.C. van den e.a. (red.) (1997). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press. www.dbnl.org.
- VMNW: *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*. Red. W.J.J. Pijnenburg, K.H. van Dalen-Oskam, K.A.C. Depuydt, T.H. Schoonheim. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 2001. Ook in: Taalbank Nederlands, www.inl.nl (algemeen), <http://gtb.inl.nl> (applicatie), 2007.
- Wal, Marijke van der en Cor van Bree (2008). *Geschiedenis van het Nederlands*. Vijfde, bijgewerkte druk. Houten: Het Spectrum.
- WNT: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Red. M. de Vries, L.A. te Winkel e.a. 's-Gravenhage / Leiden: Martinus Nijhoff / Brill, 1882-1998. Aanvullingen, 2001. Ook in: Taalbank Nederlands, www.inl.nl (algemeen), <http://gtb.inl.nl> (applicatie), 2007.